

STOCKHOLM-RIGA

OCH TILLBAKA

EN LETTISK FLYKTING BERÄTTAR

Minnesanteckningar av en flykting, som i november 1944 reste från Sverige till Sovjet-Lettland och i maj i år kom tillbaka.

LYCKLIG resa! önskade mig Sovjetunionens konsul, log vänligt med hela ansiktet och tryckte varmt min hand till avsked.

Detta hände en dag i november 1944. I sällskap med några letter och ester begav jag mig till mitt hemland. I Sverige kände vi ju oss i alla fall som flyktingar och främlingar. Personligen hoppades jag, tack vare min kända antifascistiska inställning, på erkänsla och ljusare framtid efter hemkomsten. Fastän på samma gång stod det klart för mig, att det var svårt att vänta sig något välstånd i det av krig och främmande ockupationer skövlade hemlandet. Den i bröstet molande hemlängtan fällde utslaget. Den tvang mig att säga farväl till de svenska sötebrödsdagarna och alla friheterna. Att sätta det fattade beslutet i verket var enkelt: en anmälan på sovjetkonsulatet i Stockholm, Birger Jarlsgatan 110, var allt som behövdes. Själva resan blev man bjuden på.

Avresedagen infann jag mig ombord på en ångare. Från topp till tå var jag på sovjetkonsulatets bekostnad klädd i nya svenska kläder, utrustad med flera kappsäckar packade med en del nyttiga saker och med 150 svenska kronor på fickan, som jag fått som present vid resan. Strax innan landgången skulle dras in, överfölls jag av vemodig obeslutsamhet, men de i minnet uppdykande hemlandsbilderna tycktes ropa och kalla på mig. Jag kände mig plötsligt nöjd och lycklig för att jag lydde min inre röst.

Efter Åbo angjordes Helsingfors. Första kallduschen. Mottagandet på sovjetlegationen var inte precis hjärtligt. Frågor som liknade förhör. Sedan kom resan nordöstvärt under eskort av beväpnade män i civila kläder. Våra frågor »När är vi framme i Estland och Lettland?» besvarades lakoniskt.

— Jaa-a, vägen går över Petrosavodsk.

Ganska snart var vi framme i den finsk-karelska sovjetrepublikens huvudstad, Petrosavodsk. Efter ankomsten fördes vi till NKVD. Tio timmars förhör. Alla kläder och saker, som vi hade med oss, togs ifrån oss. Givetvis mot kvitto. Vi fick i stället krypa in i gamla och slitna ryska kläder, vilka som det strax visade sig redan var upptagna av andra slags invånare. För mina 150 kr. fick jag ett kvitto lydande på 150 rubel; formellt sett ganska riktig officiell kurs. För vårt eget vidkommande slutade den trista proceduren med inkvarteringen i ett »omprövningsläger» i närheten av Petrosavodsk. Där tog den oändliga omprövningen 7 veckor för oss. Det var tydligen inte nog; vi måste fortsätta till Moskva. Allt jag lämnat mot kvitto: mina kläder och andra tillhörigheter, bl. a. ett schweizerur, en trogen väckarklocka och min minnesrika Leikakamera, fick inte följa med mig. Vem som nu gläds åt att besitta dem, har jag ingen aning om.

I Moskvas NKVD började det om igen. Långa korsförhör och resultatet — koncentrationsläger. Efter 2 månaders vistelse där släpptes jag fri och fördes till Lettland för att insättas i den sovjetryska handelsflottans tjänst. Det råder nämligen en stor brist på arbetskraft i Sovjet. Sjömän söker man med ljus och lykta efter. Som blivande styrman hade jag goda utsikter att bekläda en första styrmans eller till och med en kaptens post. Men eftersom jag under min vistelse i Sovjet sett alltför mycket för att känna någon trivsel eller säkerhet beslöt jag utnyttja första bästa tillfälle att komma därifrån.

Jag kunde på olika sätt konstatera, att ingen av de baltiska flyktingarna efter ankomsten till Sovjetunionen fick direkt eller åtminstone snart fortsätta till hemlandet. Var och en måste först minst 6 månader vistas i fängelser och koncentrationsläger för att därefter dirigeras hem eller till Sibirien. Mycket beror på humöret hos den förhørsledande NKVD:tjänstemannen. Åtskilliga av de intellektuella får aldrig lämna fängelsecellen utan hänförs till kategorin spioner eller misstänkliga folkelement och döms till 8—25 års straffarbete.

Strax efter den tyska kapitulationen i Kurland i maj i fjol kom jag till Liepaja (Libau). Hamnen och staden, liksom Ventspils' (Vindaus), hade lidit svårt under det sovjetryska bombardemanget. Civilbefolkningen hade också fått vidkännas avsevärda förluster i döda och sårade.

Kurland blev efter kapitulationen avskilt från det övriga Lettland för att sovjetmyndigheterna skulle kunna infånga de kring-

irrande soldaterna och alla övriga misstänkliga element, som höll till i skogarna. Eftersom skogarna i denna del av landet är svårframkomliga och mycket sumpiga, så satte ryssarna eld på dem. Stora skogsområden, till exempel utmed lansvägen Ventspils—Kuldiga och i distriktet Zleka och Ilgale blev fullständigt förbrända. Över Kurland drog samtidigt en flodvåg av plundrande röda soldater. Ingenting av värde och som var flyttbart lämnades kvar hos bönderna. Parallellt finkammades landet av NKVD:förbanden, hjälpta av polishundar. NKVD tog med sig alla män i åldern 16—60 år och drev dem till fots, ofta tiotals mil, till de så kallade filtreringslägren. De inrättades i all hast och utgjordes för det mesta av öppna åkerfält, utan några som helst byggnader eller tält, kringgärdade med taggtråd och bevakade av NKVD:poster. Lägre vid Kuldiga inneslöt 14,000 olyckliga människor, det vid Ventspils 20,000, vid Liepaja 25,000 o. s. v. Kyla, väta och total avsaknad av hygien orsakade massjukdomar. Själv-mord och utbrott av vansinne förekom. NKVD hade sina spioner utplacerade bland de internerade. Upptäckter av sådana ledde ibland till blodiga uppgörelser, vilket endast förvärrade läget för de inneslutna.

I dessa filtreringsläger tog förhören mycket lång tid. De påskyndades först när någon svårare epidemi gjorde det nödvändigt. 40 % kunde vanligen komma på fri fot. De övriga, huvudsakligen bestående av forna skyddskårister, poliser, ämbetsmän och bättre situerade, blev transporterade till Ryssland. Det hette »till sovjetarbeten». De som tillfångatagits antingen som lettiska legionärer eller tvångsinkallade av tyskarna sorterades ut i särskilda grupper och vidarebefordrades till de sovjetryska koncentrationslägren. Likvideringen på stället förekom bland dem. Vid sammanflödet av floderna Venta och Alava finns en massgrav med 40 av ryssarna skjutna letter. I augusti i fjol avrättades ett okänt antal letter vid Padure i Kuldigas närhet och begravdes där.

Rensningsaktionerna kulminerade i slutet av maj. De som senare under förhören i filtreringslägren befanns skyldiga men av någon anledning slapp deportation till Sovjet ställdes inför folkdomstol. Anklagelserna stöddes vanligen på landsförräderiparagrafen och domen löd på från 8 till 25 års straffarbete. Försvar för den anklagade ansågs överflödigt och domslutet fick inte överklagas. Det måste dock framhållas att dödsdomar tillgrepos mera sällan. Ryssarna började tydligen spara på människomaterialet. De behövde arbetskraft.

Fram till 1 april i år förekom inte några större massdeportationer av befolkningen till Sovjet heller. Man vet i alla händelser att varje den minsta kommun har sina listor på deportationskandidater färdiga och att exekutivkommittéer för detta ändamål står NKVD:organen till förfogande, men apparaten har av någon anledning ännu inte behövt sättas i funktion. Natten till den 4 mars var emellertid kritisk. Då blev i Kurlands större städer, Liepaja, Ventspils, Kuldiga, alla motorfordon mobiliserade. Kl. 3 skulle massarresteringarna för deportationerna vidta, sades det. Två timmar dessförinnan blev ordern återkallad från Riga.

Efter Kurlands kapitulation uppsatte ryssarna av lettiska ungdomar minsökarkommandos med kort utbildning. I avsikt att få fart på arbetet tillämpades även i det här fallet den i Ryssland mycket omtyckta tävlingsprincipen. Följden blev hundratals unga mäns död.

I juli i fjol måste varje bykommun för brådskande arbete skicka till Riga från 50 till 100 unga män. En del av dem anade oråd och föredrog att gå till skogs. De emellertid som inställde sig i Riga tvangs att fortsätta till Ryssland. Ingen av dem har ännu avhörts.

Efter filtreringsaktionens slutförande och minfältens rensning utsträcktes civilförvaltningen, givetvis stödd på NKVD, även till Kurland. I alla större och mindre orter liksom i bykommunerna sattes exekutivkommittéer upp. Ordförande i dessa blev för det mesta ryssar eller från Sovjetunionen hemvändande och där utbildade lettiska kommunister. Kanske mera för syns skull blev en lett Noviks minister för NKVD. På andra viktigare poster i samma för sovjetsystemet grundläggande förvaltning placerades det letter: major Amtmanis, överstelöjtnant Bakmans, överste Jaunarajs och kapten Steinmanis.

Som NKVD:s hjälporgan fungerar i Sovjetunionen som bekant milisen. En sådan måste organiseras även i Sovjet-Lettland. Till tjänst uttogs »politiskt tillförlitliga» letter i åldern 18—30 år. Då det visade sig att ett tillräckligt antal miliser inte kunde uppbringas, fick skogsjägmästare med sin personal träda till och på flera orter helt överta även milisens funktioner. Trots all gallring finns bland milisen fosterländskt sinnade personer. De gör inte så litet nytta, när det gäller att varna personer som hotas av arresteringsorder.

Jordreformen av 1940 trädde åter i funktion. Ingen får enligt denna bruka mer än 30 hektar. För övrigt är även denna rätt

förbunden med politisk tillförlitlighet. Brist på arbetskraft inom lantbruket gjorde ändå, att tyska samarbetsmän, poliser och tjänstemän från den tyska ockupationstiden samt mindre framträdande skyddskårister fick bruksrätt till 8 hektar. Endast sabotörer och för sitt utpräglat patriotiska sinnelag kända bönder måste lämna sina gårdar och ge sig iväg med vad de själva orkade släpa på.

Skattetrycket var högt under den första röda ockupationen, men nu utökades det med att impediment indrogs i skatteobjekt. Bördan blev än tyngre, när bönderna förpliktades att till den röda armén som tack för »befrielsen» gratis leverera alla slags livsmedel. Men den lettiske bonden med sin familj hungrade ännu inte. Trots att han måste avvara ett och annat till skogsbröderna, de till skogarna flyktade och modigt kämpande patrioterna, vilket han i det här fallet gjorde beredvilligt. De två främmande ockupationerna hade lärt den lettiske bonden konsten att ge vad han behagade till sina förtryckare och sticka undan det mesta och det bästa.

Arbetarna i de lettiska städerna hade det vida mer bekymmersamt. Månadslönen för den okvalificerade arbetaren var 300 rb, för den kvalificerade 400—500 rb. Arbetsförmännen fick 600 rb i månaden. Konstnärssyrkena behövde däremot inte klaga. Skådespelaren Janis Osis tjänade till exempel 2,500 rb pr månad och hans kolleger Ed. Emilgis och Elfrida Pakule 3,000 rb var. Sovjet behöver konstnärer för att kunna ersätta sina medborgares bristande vardagliga bröd med ögonfägnande skådespel. Men eftersom värdet på polismakten i Sovjet sätts ännu högre, så erhåller NKVD:ministern i Sovjet-Lettland hela 8,000 rb månatligen och hans avdelningschefer från 4,000 till 5,000 rb. En skrivmaskinsfröken hos NKVD får 1,500 rb, det är vackert så. Domarkåren står däremot inte så högt i kurs. En undersökningsdomare får nöja sig med 2,500 rb i månaden.

I livsmedelshänseende delas stadsinvånarna i proletariatriket i 5 klasser. Den lägsta kategorin utgörs av allt slags onyttigt folk: gamla, arbetsodugliga och barn. De får 300 gram bröd dagligen och 400 g socker och lika mycket fettämnen under en fyra veckors period. De med fysiskt arbete sysselsatta tilldelas från 400 till 500 g bröd pr dag samt 800 g socker, 800 g fett, 1 kg kött och 1 liter brännvin under en fyra veckors period. Till de två högsta klasserna, A och B, hör NKVD:folket, företagsledarna, de bemärkta konstnärerna och de nyttiga vetenskapsmännen. Ransonerna för

deras livsuppehälle är under samma tid: 600 g bröd, dagligen, vidare, för 4 veckor: 6 kg socker, 2 kg konfekt, 6 kg fettämnen, 14 kg köttvaror, 10 kg fisk, 10 kg grönsaker, 2 kg frukt och 5 liter brännvin. Åtgången av livsmedel för dessa två klasser blir kanske inte så stor, när de i huvudstaden Riga omfattar endast 2,000 personer.

Svarta börserna existerar naturligtvis och den är som på andra håll i Sovjet tillåten. Priserna var på sista tiden i Riga följande: socker, smör och fläsk, likvärdiga och lika mycket omtyckta, 200 rb pr kg; kött 100—120 rb pr kg, potatis 10 rb pr kg. Herrskodon, som en ganska begärlig vara, kostade 1,500 rb paret och en herrkostyms notering låg mellan 4,000 och 6,000 rb.

Av de 1940—1941 till Sibirien deporterade fick endast några få återvända, de som låtit sig omvändas till kommunism och inträtt i sovjetpropagandans tjänst. Brev från de deporterade till deras anhöriga och släktingar började anlända, men de var så gott som uteslutande skrivna av kvinnor och innehöll vädjanden om hjälp med kläder och pengar. Om ödet av de 500 lettiska officerare, som 1941 från Litene förts till Sovjet, har ingen hört något i Lettland.

I september i fjol blev en sällsam förordning offentliggjord. De deporterades alla tillhörigheter och av dem brukad egendom skulle nämligen, tills de själva kommit hem, överlämnas i deras kvarvarande anhörigas vård. Detta togs som ett tecken på att Sovjet slagit in på en mildare ockupationspolitik. Tills i maj, när jag lämnade Lettland, hade emellertid ännu ingen fått begagna sig av denna möjlighet. Kanhända att förordningen, som flera liknande som aldrig kom till verkställighet, var resultatet av det kaos som allt mera bemäktigat sig Sovjets överbyråkratiserade statsapparat.

Medan den röda hären 1944 stod utanför Rigas försvarsverk, spelade sovjetradion Lettlands nationalhymn 6 gånger om dagen. När Riga fallit, var det inte längre nödvändigt att exekvera denna hymn så ofta. Så småningom försvann den helt från programmet, sedan blev den formellt förbjuden och nu ersätts den av Sovjets nya nationalsång.

På det kyrkliga området har ju i Sovjet under de senare åren inträffat en del förändringar. Hittills har de inte återverkat på den lutherska kyrkans ställning i Sovjetlettland. Genom nationaliseringen av kyrkojord, -byggnader och -inventarier och genom den mot kyrkan tillämpade ekonomiska politiken blir kyrkans ställning mer och mer undergrävd. Församlingarna, som för öv-

rigt inte längre erkänns som juridiska personer, måste hyra sina kyrkor och övriga lokaler och betala 1,50 rb i hyra pr kvm och månad. Det elektriska ljuset betingar för dem en många gånger högre taxa än för biografer. Följden har blivit att allt flera kyrkor måste stänga.

Striden i Sverige om de internerade baltiska militärernas utlämnande till Sovjet gav genljud i Lettland. Arbetarna vid fabriker och verkstäder liksom allmänheten vid möten på öppna torg uppmanades av auktoriserade kommunistiska talare att ansluta sig till de av dem framlagda och mycket skarpt formulerade resolutionerna. Där yrkades att inte endast de 167 skulle av Sverige utlämnas till Sovjet utan att samtliga baltiska flyktingar skulle tvingas att vända hem.

Sedan några av de internerade efter tvångstransporten till Sovjet uppträtt i Moskvaradion, blev det fullständigt tyst om dem. Olika rykten kom i omlopp att några av dem dömts till döden och arkebuserats och att resten utsprits bland tvångsarbetslägren i norra Ryssland. Men dessa rykten som rykten i Sovjet i allmänhet var omöjliga att kontrollera. I alla händelser, trots mitt livliga intresse för dessa hemtransporterade militärer och trots gjorda efterforskningar beträffande deras öde kunde jag inte få det minsta bevis för att någon av dem fått komma till sina hem. Inte heller deras anhöriga har fått veta något om dem utöver vad de hört genom Moskvaradion.

Det finns en skillnad mellan den röda ockupationen nu och för fem år sedan. Sovjetryssarna tycks i allmänhet ha blivit något humanare. De undviker dödsdomarna och de nattliga likvideringarna liksom massdeportationerna. Hur det blir längre fram, kan ingen veta eller lita på. Å andra sidan har den sovjetryska administrationen blivit mycket mera kaotisk. Den ena myndigheten vet inte, vad den andra gör, och den ene tjänstemannen skyller på den andre. Befolkningens passiva motstånd mot ockupationsmakten har å sin sida blivit betydligt mera kompakt och sammansvetsat. Ingen, inte heller arbetarna, tror längre på de sovjetryska löftena. Man gör vad man blir tvingad till, men ingenting därutöver. Ibland kommer det till och med till öppen opposition. Som dagarna före förstamajfestligheterna i år. Arbetarna vid metallverkstäderna Vairogs i Riga deklarerade frankt, att de inte ämnade ställa upp till förstamajparaden på den grund

att arbetarna tvingades därtill med hotelser och lockades med extra ranson brännvin. Och de uraktlät mangrant att infinna sig. Någon bestraffning blev det inte av. Ja, helt enkelt därför att det råder brist på arbetskraft, i synnerhet är det ont om metallarbetare.

Ett annat exempel. För närvarande spelas det ganska mycket rysk teater i Riga, och de olika ryska gästspelen är täta. Men bänkraderna står för det mesta tomma. Publiken bojkottar ockupationsmaktens konst. Endast partifolket och tjänstemännen sin plikt likmätigt besöker dessa föreställningar. Men så släpptes för en tid sedan den berömda lettiska sångerskan Brechman-Stengels ur NKVD:fängelset och fick återvända till operan. När hon efter befrielsen för första gången uppträdde i Tosca, var operan fylld till trängsel av rent lettisk publik, och den beredde henne efter varje akt sådana ovationer att de tycktes aldrig vilja ta slut. Hon blev bokstavligen överhöljd av blommor. Detta var både karakteristiskt och symboliskt.

Få letter vill förlika sig med ockupationen. Alla tror fast på att liksom det blev slut på den första ryska ockupationen och på den efterföljande tyska, så måste det komma ett slut även på den andra ryska. Detta hopp stärker folkets uthållighet, men frågan är ändå: hur länge detta pinade och prövade folk kan härda ut i dessa drömmier?

Till sist måste jag nämna en detalj. Solidariteten och samhörighetskänslan med litauer och ester har hos varje lett blivit till en självklar sak och en samvetsplikt. Och träffar man därute, bakom den täta järnridån, på någon litauer eller est, kommer man genast underfund med att de känner och tänker på precis samma sätt. Dessa tre folk har sammansvetsats till ett mycket fast folkblock.